

*Олег Бажан, кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу історії
державного терору радянської доби
Інституту історії України НАН України*

*Вадим Золотарьов,
кандидат технічних наук,
доцент Харківського національного
університету радіоелектроніки*

ПЕРШИЙ КЕРІВНИК СЛУЖБИ ЗОВНІШНЬОЇ РОЗВІДКИ: СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ В. П. КАРЕЛІНА

Оперативне стеження за українською політичною еміграцією було одним із основних напрямів діяльності радянських спецслужб. Про проведення різноманітних спецоперацій таємних підрозділів НКВС–МДБ–КДБ, спрямованих на дискредитацію та розкол у лавах українського національно-визвольного руху за межами СРСР висвітлено в наукових працях В. Сідака та Т. Вронської [12;13;14], публіцистичних нарисах О. Скрипника [17;18;19]. У 2011 р. побачило світ видання «Керівники української зовнішньої розвідки» за редакцією тодішнього голови Служби зовнішньої розвідки України Г. Ілляшова, який нині переховується від українського правосуддя на території рф. У короткому викладі змісту книги зауважується: «у дослідженні вперше зібрано й систематизовано інформацію про керівників української зовнішньої розвідки від часів утворення і діяльності національних розвідувальних структур 1917-1921 років до сьогодні» [9]. Варто зауважити, що до керівників «національних розвідувальних структур», окрім діячів Української Держави, УНР та незалежної України, упорядниками видання були віднесені й відповідальні співробітники радянських органів держбезпеки. Незважаючи на деякі помилки, допущені авторським колективом в описі організаційної структури розвідпідрозділів, зазначена праця не втрачає своєї актуальності.

Цікаві подробиці про розвідувальну діяльність радянських спецслужб у середовищі політичної еміграції містяться у

біографічних нарисах, присвячених: начальнику 5-го (іноземного) відділу 1-го Управління НКВС УРСР Михайлу Лукичу Тимошенку (1902-1987) [7]; помічнику начальника іноземного відділу (ІНВ) УДБ НКВС УСРР у 1934–1936 рр. Сергію Тарасовичу Каріну-Даниленку (1898-1985) [6]; начальнику 3-го (українського) відділку ІНВ УДБ НКВС УСРР у 1934–1936 рр. Павлу Петровичу Кисельову (1903–1939) [4]; начальнику ІНВ Одеського обласного відділу (облвідділу) ДПУ у 1932–1933 рр. Марку Петровичу Роголю (1903– 1941) [5]; уповноваженому ІНВ ДПУ УСРР у 1927–1928 рр. Зиновію Григоровичу Луневу (1900-?); таємному уповноваженому Одеського губвідділу / окр. відділу / опер. сектора / обл. відділу ДПУ – обл. управління НКВС(УНКВС) у 1924–1937 рр. Льву Миколайовичу Зінківському-Задову (1893-1938) [2; 10].

Дане історико-біографічне дослідження приурочене уродженцю Одеси Володимир Петрович Кареліну, який у середині 1920-х рр. стояв у витоків Розвідувального управління НКВС Української РСР. Стислі біографічні відомості про очільника зовнішньої розвідки в радянській Україні в добу НЕПу, опубліковані українськими дослідниками [3;9, с. 55;57;20], однак залишається чимало білих плям у життєписі співробітника радянських органів держбезпеки. Так на деяких інтернет-ресурсах вказується, що його родове прізвище, ім'я та по-батькові було Вольф Пінхусович Білоус. Під час вивчення особистих документів, матеріалів особової справи В. П. Кареліна авторами цього нариса не знайдено жодної згадки про зміну чекістом свого прізвища. У власноруч написаній автобіографії від 27 березня 1937 р., «Реєстраційному бланку члена ВКП(б)» №1840720 (26 квітня 1936 р.) і «Обліковому листку з обліку кадрів» (25 березня 1937 р.) він фігурує виключно як Володимир Петрович Карелін.

Проте в біографічній довідці, складеній на підставі його особової справи, вказується, що в 1920 р. він змінив прізвище Білоус на Кареліна, без згадки про відмову від справжнього імені та по-батькові [9, с. 55]. В особовій справі В. П. Кареліна відображені скупі відомості про його батька. У саможиттєписі він згадав про батька у якості «землевласника-колоніста» та «вчителя у 3-х класній школі». У довіднику «Вся Одеса» на 1914 р. згадується утримував

училища Пінхус Срулевич Білоус, який мешкав по вул. Суворівській (нині вул. Мала Арнаутська) будинок №58, та Мойсей Пінкусович, який мешкав за цією ж адресою [8, с. 61]. У тому ж виданні у розділі «Приватні училища чоловічі та жіночі I, II, III розрядів» є інформація про «училище П. С. Білоуса», розташоване за тією ж адресою, утримувачами якого були Пінхус Срулевич Білоус, Наум Іцкович Моєд і Хаїм Маркович Мудрик [8, с. 58-59].

У автобіографії В. П. Карелін зазначив: «Я народився у м. Одесі у 1897 р., 28 вересня (стиль не вказаний – авт.). Батько мій був єврейським вчителем, мати – домашньою господаркою. Батько у 20-му році помер, мати досі проживає в Одесі, знаходиться на моєму утриманні. У 1910-му році я поступив до Одеського комерційного училища Гохмана⁴², яке закінчив у 16-му році. Після закінчення школи я був мобілізований до старої армії і направлений у якості рядового солдату до 40-го піхотного запасного полку в Одесі, де прослужив близько двох місяців і був звільнений через хворобу очей (короткозорість). У вересні 16 року вступив до Одеського університету на юридичний факультет, одночасно давав уроки в якості репетитора. У березні 1917 р. вступив в Одесі до есерівської партії, звідки незабаром пішов (липень 1917 р.), переконавшись в її буржуазній контрреволюційній сутності. В університеті пробув до грудня 1918 року, жив уроками».

Відзначимо, що син єврейського вчителя Карелін в партійній анкеті вказав рідною мовою російську, а в особистому листку з обліку кадрів вказав, що добре володіє російською та українською мовами, слабо – французькою та німецькою, а ось про ступень володіння ідишем або івритом в документах немає жодного слова. Мимохіть у службових документах В. Карелін згадує про свою роботу упродовж 1917 – 1918 рр. контролером в одеському відділі Спілки міст (Всеросійської спілки міст допомоги хворим і пораненим воїнам) [8, с. 55] та замовчує про перебування у цей час у лавах есерівської партії. З автобіографії довідуємося, що В. Карелін у лютому 1919 р. при відступі з Одеси військ Антанти долучився

⁴² Комерційне училище приват-доцента, доктора прикладної математики Хаїма Ієгудовича Гохмана (1851 -1916) знаходилося у Малому провулку, 7.

до бойової дружини міської організації КП(б)У, а через місяць після її розформування влаштувався працювати рахівником, а згодом слідчим у Одеському губрадвідділі. З приходом у серпні 1919 р. до Одеси білогвардійців перейшов на нелегальне становище. З відновленням у лютому 1920 р. радянської влади в Одесі В. Карелін став працювати військовим слідчим при надзвичайній військовій комендатурі м. Одеси, а з вересня 1920 р. – Одеському губкомі боротьби з дезертирством. Активна участь В. Кареліна у функціонуванні більшовицьких органів протидії ухилянню населення Одеської губернії від військової служби в Червоній армії не залишилася непоміченою. 23-річному юнаку, в якості привілею було дозволено стати членом КП(б)У⁴³. У квітні 1921 р. за рекомендацією Одеського губкому КП(б)У В. Карелін був відкликаний із губкомдеза та направлений на роботу до Одеської Губчека.

Чекістську кар'єру Карелін розпочав помічником уповноваженого і вже за кілька місяців встиг здобути свою першу нагороду – срібний портсигар від Колегії ВУЧК та отримати підвищення – посаду уповноваженого секретного відділу Одеського губернського відділу ДПУ [9, с. 56-57]. У жовтні 1922 р. Карелін обійняв посаду начальника контррозвідувального відділу замість Сергія Арсентійовича Бармінського (1898-1938) – людини, яка у подальшому сприятиме його кар'єрі. С. Бармінський відомий як один з організаторів київського футбольного клубу «Динамо» [3].

До функцій контррозвідувального відділу (КРВ) ДПУ УСРР на той час відносилися: 1. Боротьба з контрреволюційними військовими організаціями («повстанськими, змовницькими, бандитськими з політичним забарвленням, кастовими, терористичними»), у світлі чого розроблявся колишній офіцерський і жандармський корпус царської армії, включаючи унтер-офіцерів. 2. Боротьба з усіма видами шпигунства за винятком економічного («військовий, політичний,

---

⁴³ Під час партійної чистки у листопаді 1921 В. Кареліна було виключено з КП(б)У за приналежність до есерівської партії з формулюванням «чужий». Згодом Центр. Контроль. Комісією КП(б)У формулювання виключення була відмінена. У 1923 подав прохання про поновлення у лавах компартії. Однак у вищому органі рай. організації КП(б)У за твердженням В. Кареліна «заява була затримана у зв'язку з регулюванням росту партії».

В. Карелін, початок та кінець 1920-х рр., облікова картка члена ВКП(б)

дипломатичний, активно шкідницький – вибухи в тилу»). Розроблялися: всі дипломатичні представництва іноземних держав; іноземні колонії на теренах СРСР; кадри іноземних журналістів та інших іноземців; штати наркомату іноземних справ і наркомату зовнішньої торгівлі; пошта та телеграф; особи, які переходять нелегально кордон; особи, які домагаються отримання іноземного громадянства; особи, що прибувають до СРСР; громадяни які підтримують зв'язок із закордоном. 3. Облік колишніх білих офіцерів і чиновників. 4. Контроль за використанням зброї та бойового спорядження всіма відомствами СРСР та спостереження за особовим складом воєнізованих частин (лісова стража, промислова міліція).

Головним контррозвідником Одещини В. Карелін пропрацював недовго і вже 16 березня 1923 р. здав справи новопризначеному начальнику відділу Сергію Бармінському [1, Ф.12, Оп.1, Спр.1128, Арк.7]. Причини втрати відповідальної посади Володимир Петрович пояснював наступним чином: «Я на той час був начальником контррозвідувального відділу. Заковський⁴⁴ призначив на цю посаду Бармінського, якого він добре знав по минулій роботі, а мене

⁴⁴ Заковський Леонід Михайлович (1894 - 1938) 6 березня 1923 очолив Одес. губвідділ ДПУ. Див докл.: Бажан О., Золотарьов В. Улюбленець «залізного Фелікса» (сторінки біографії комісара державної безпеки 1-го рангу Л. М. Заковського) // Південний Захід. Одесика. Вип. 7. 2009. С. 148- 163; Вип. 8. С. 62-75.

перевів до Губприкордоохорони в якості помічника начальника Губприкордоохорони з оперативної частини» [1, Ф.6, Оп.1, Спр.67032-фп, Т.3, Арк.37].

Упродовж весни 1923 р. – літа 1925 р. В. Карелін працював помічником начальника з оперативної частини Частин прикордонної охорони (ЧПО) ДПУ Одеської губернії. В серпні 1925 р., у зв'язку з адміністративно-територіальною реформою в УСРР, губернські відділи ДПУ були розформовані, а на їхній основі почали діяти окружні відділи ДПУ. Ліквідації підлягали губернські ЧПО ДПУ. Співробітники центрального апарату Одеського губвідділу ДПУ частково лишилися в Одеському окружному відділі ДПУ, інші були відправлені «на підсилення» Зінов'євського, Миколаївського, Первомайського та Херсонського окружних відділів ДПУ.

У ході пертурбації, влітку 1925 р. В. Карелін позбудеться посади помічника начальника з оперативної частини Частин прикордонної охорони (ЧПО) ДПУ Одеської губернії та опиниться в кріслі старшого уповноваженого контррозвідувального відділку. Його начальником лишиться Сергій Бармінський, який за сумісництвом обійме посаду помічника начальника Одеського окрвідділу ДПУ. Наприкінці жовтня 1925 р. Одеський окружний відділ очолить Ізраїль Мойсейович Леплевський (1896-1938), який забажав сформувати власну команду управлінців – оперативників. С. Бармінський не входив до близького кола оточення нового очільника окрвідділу ДПУ і погодився у середині грудня 1925 р. переїхати до Харкова та обійняти посаду помічника начальника КРВ ДПУУСРР [1, Ф.12, Оп.1, Спр. 128, Арк.7 зв.]. Разом з ним до Харкова відбув і В. Карелін, який за спогадами сучасників мав «організувати іноземний відділ ДПУ УСРР» [1, Ф.6, Оп.1, Спр.47838-фп, Арк.170].

На той час в ДПУ УСРР всю «закордонну роботу» проводив контррозвідувальний відділ, який з березня 1924 р очолював Микола Іванович Добродицький (1899-1939). До грудня 1925 р. серед співробітників контррозвідки не існувало єдиного координатора розвідувальної роботи за кордоном. Курувати специфічний вид діяльності спецслужб було доручено В. Кареліну, в ранзі уповноваженого КРВ ДПУ УСРР. Спільно з помічником уповноваженого

КРВ ДПУ УСРР Зиновієм Луневим вони сформували так звану «групу ІНВ» [9, с. 47]. У середині серпня 1926 р. В. Карелін очолив новостворений 2-й (іноземний) відділок КРВ ДПУ УСРР, який мав забезпечити «закордонну діяльність» на теренах Польщі та Румунії [9, с. 47].

Про особливості роботи іноземного відділку КРВ ДПУ УСРР можна скласти уяву по оперативним характеристикам її провідних співробітників. Так, Зиновій Лунев, описуючи «свої найважливіші справи», за час перебування на посадах помічника уповноваженого, уповноваженого та старшого уповноваженого ІНВ КРВ ДПУ УСРР у 1926-1928 рр., підкреслював: «особисто успішно провів через агента ліквідацію видного петлюрівського отамана Оскілка⁴⁵... особисто вів агентурні справи «Спартак» і «Старик», за якими був доставлений із-за кордону лідер кадетської партії, діяч Державної думи князь Павло Дмитрович Долгоруков⁴⁶, який був товаришем Голови Вищої Національної Ради в Парижі та нелегально прибув на радянські терени. Проводив особисто розробку П. Долгорукова, за час його перебування на радянських теренах та після його арешту вів слідство по його справі» [1, Ф.12, Оп. 1, Спр.2280, Арк.66].

До проведення операцій іноземного відділку на теренах УСРР залучалися й співробітники інших підрозділів ДПУ. Зокрема оперативне стеження за «фігурантами» здійснювали співробітники розвідувального відділу, реорганізованого у 1931 р. – в оперативний відділ ДПУ. Цікаві відомості про операції іноземного відділку містяться у звіті Марка Юхимовича Амірова-Пієвського (1900-1939), який у 1926-1929 рр. працював помічником уповноваженого розвідки Одеського окрвідділу ДПУ з окладом 75 карбованців на місяць: «...7. У грудні 1927 р. особисто з групою розвідників брав участь по справі захоплення терориста барона фон Дельзас, прибулого з Парижу. Під час арешту вчинив збройний опір. 8. У 1928 р.

---

⁴⁵Оскілко Володимир Пантелеймонович (1892-19. 06. 1926). Ген.-хорунжий армії УНР. Гол. ред. газети «Дзвін» у Рівному. Вбитий пострілом в спину у с. Городок, біля відчиненого вікна у їдальні власної хати, бл. 23. 00.,

⁴⁶Долгоруков Павло Дмитрович (1866-10. 06. 1927) нелегально перейшов кордон СРСР 07. 06. 1926. Заарештований рад. спецслужбами 17. 07. 1926. Розстріляний.

по розробці ІНВ був відряджений з групою розвідки на кордон разом з уповноваженим тов. Піскарєвим і взяли під зовнішнє спостереження під час переходу кордону прибулого з Парижу терориста Єременка, прізвисько «Сміливець», який був нами супроводжений до Ростова, де переданий ПП ППК (повноважне представництво ОДПУ Північно-Кавказького краю – авт.). 9. У 1928 р. по розробці ІНВ справа «Полінгатор», був відряджений на кордон з групою розвідки, де брав участь у спостереженні прибулого з Парижу видного члена організації полковника Гольм⁴⁷, якого супроводжували двічі спостереженням в Одесу і Севастополь та назад до кордону, де Гольм був переправлений нами за кордон. 10. У 1926 р. брав участь у спостереженнях за князем Долгоруким, який прибув із за кордону і був супроводжений нами до Харкова. 11. У 1929 р. брав участь разом з групою розвідників у виявленні одного члена РОВС (Російський визвольний військовий союз – авт.) на прізвисько «Горбатий», прибулого із за кордону, який був мною разом із розвідкою супроводжений до Москви, де «Горбатого» було заарештовано» [1, Ф.12, Спр.2551, Т.2, Ч.4, Арк.7-8].

Велику роль у роботі ІНВ відігравали так звані «таємні співробітники», яких набирали з числа колишніх опонентів більшовицького режиму. Найвідомішим з них був колишній махновець Льова Задов (Лев Зіньковський). Влітку у 1924 р. він з групою махновців нелегально повернувся до Радянського Союзу, «добровільно» здався радянським спецслужбам і, за інформацією голови ДПУ УСРР Всеволода Балицького (1892-1937) «дав свою згоду працювати в подальшому «по лінії махновщини»... Як Льовка Задов, так і махновці, які знаходяться в Румунії, можуть бути використані нами, як по лінії СВ (секретного відділу – авт.), так і по лінії КРВ» [10, с. 160]. Вже в березні 1925 р. Л. Зіньковський розпочав свою чекісту кар'єру співробітником для доручень Одеського губвідділу ДПУ під керівництвом В. Кареліна. Спочатку Л. Зіньковський займався переправленням агентів через румунський кордон і був основним

---

⁴⁷ Гольм Анатолій Георгійович (1895-1937). Білогвард, підполковник. На еміграції був завербований ОДПУ. Працював в Інозем. відділі ОДПУ, у 1933 р. заарештований. Розстріляний.

постачальником кадрів агентури для кур'єрської роботи, з числа колишніх вояків Революційної повстанської армії України (махновців), які мешкали на Дніпропетровщині та в Донбасі.

Л. Зіньковському, спільно з В. Кареліним, доводилося «розв'язувати делікатні питання». Більша частина чекістської агентури, яка прибувала з Румунії до Одеси страждала на венеричні хвороби. Під час перебування на радянській території хворі на сифіліс агенти лікувалися за державні кошти упродовж 2-3 тижнів у консультанта санчастини Одеського губвідділу ДПУ лікаря Гефтера, який здійснював лікувальні маніпуляції на конспіративній квартирі Л. Зіньковського, розташованій в Одесі у Красному провулку. В. Карелін часто виїздив у прикордонну смугу, перевіряючи «найціннішу» агентуру ІНВ. Відомо про його зустрічі у Кам'янець-Подільському з контрабандистом Петром Метельницьким на прізвисько «Шахтар», якого чекісти використовували, як для організації таємної переправи на радянсько-польському кордоні, так і для дезінформації польської розвідки [1, Ф.6, Оп.1, Спр.70355-фп, Арк.30].

На особливому контролі В. Кареліна перебувала оперативна робота його підлеглих по створенню «легендованих» підпільних організацій на теренах УСРР. Спільна операція одеських чекістів з ОДПУ СРСР наприкінці 1920-х рр. під кодовою назва «Надія» мала на меті створити міфічне підпільне націоналістичне угруповання «на українському узбережжі Чорного моря та на Кубані» з числа завербованих «петлюрівсько-офіцерських елементів» в Одесі, Миколаєві, Севастополі, Херсоні для оперативної гри з українським еміграційним центром у Стамбулі [1, Ф.6, Оп.1, Спр.70355-фп, Арк.75-83, 86]. В. Карелін опікувався справою ІНВ ДПУ УСРР під назвою «Консул». За його наказом начальник іноземного відділку Одеського оперсектора ДПУ УРСР Аркадій Ратинський-Футер створив «осередки» підпільної «української націоналістичної організації» в Одесі, Херсоні, Добровеличківці, Балті, Бірзулі та Роздільній ыз осіб, з «націоналістичним минулим». На роль керівника неіснуючого антирадянського осередку з позивним «Консул» чекісти підібрали колишнього вояка Армії УНР, члена УПСР, художника декоративно-монументального (фрескового)

живопису, викладача в Одеському інституті образотворчого мистецтва Пантелеймона Федоровича Калюжного (1897-1936) [1, Ф.6, Оп.1, Спр.70355-фп, Арк.90-91; 15]. «Консул» був «підставлений» у 1928 р. через агента ІНВ «Томського» (колишнього старшину армії УНР Івана Григоровича Гайдученка) резиденту англійської розвідки в Румунії Віктору Богомольцю, а через нього закордонному центру УНР в Румунії в особі професора Костя Мацієвича [1, Ф.6, Оп.1, Спр.70355-фп, Арк.88].

В. Карелін виношував план встановити оперативні контакти з найближчим оточенням Павла Скоропадського в Німеччині. Про методи проникнення в організаційні структури гетьманського руху за кордоном наприкінці 1920-х рр., у часи Великого терору, розповів на слідстві підлеглий В. Кареліна, колишній уповноважений ІНВ Київського окружного відділу ДПУ Володимир Пескер-Піскар'єв: «Я отримав завдання... по створенню організації, завдання якої полягало у формуванні в Україні гетьманських громад з членів колишнього «Союзу хліборобів», які залишилися живими і перебували на волі... Гетьманські громади з декількох осіб справжніх ворогів, з залученням одного-двох агентів створювалися в Харкові, Києві, Лубнах, Харкові, Кам'янець-Подільському. Я організував регулярну відправку в Берлін зі спеціальним завданням кур'єрів, яких забезпечував цифровим матеріалом, доповідями по ряду економічних та політичних питань, наскільки пам'ятаю нині, я відправив доповіді про цукрове виробництво, насінницьку справу, релігійне питання та по декілька іншим. Для укладання цих доповідей я залучав спеціалістів. Основні доповіді укладав проф. Левицький, який є головним агентом, що посилався мною в Німеччину. Слинько та Лазаревський⁴⁸ колишній товариш прокурора старого часу, відправлений, у подальшому, під виглядом неповернення у Варшаву, де він поселився у Зименка. Левицького і Слинько я декілька разів відправляв до Берліна, де вони жили у Скоропадського у Ванзее, під Берліном. Під час перебування Левицького та Слинько у Києві

---

⁴⁸ Лазаревський Гліб Олександрович (1877-1949) – укр. літературознавець. У січні 1930, за завданням ДПУ, виїхав до Польщі та Франції нібито для збирання матеріалів про Т. Шевченка та лишився за кордоном, повернувся до СРСР у 1939.

доповіді надсилалися хімічними листами. Крім цієї інформаційної роботи я провів ще наступні провокаційні заходи: для надання всій легенді більшої солідності та збільшення коштів, які відпускалися німецькою розвідкою Скоропадському, я разом з Левицьким склав та віддрукував на стеклографі листівку, яка возвеличувала гетьмана... Один екземпляр листівки був кинуту у поштову скриньку німецького консульства в Києві. Один екземпляр був надісланий в редакцію «Пролетарської правди». Я домовився зі співробітником редакції про те, що він разом з редактором газети Щупаком⁴⁹ напише велику статтю-відповідь на цю листівку, під виглядом критики популяризації гетьмана. Стаття разом з декількома екземплярами листівки була відправлена у Берлін. Виконуючи вказівки Бармінського (пом. нач. Київ. окрвідділу ДПУ – авт.), я включав у громади і не агентів... Легенда набула характеру справжньої великої к.-р. організації. Розмах моєї... роботи налякав Кареліна, який викликав мене у Харків і запропонував незважаючи на те, що все робилося з його санкції скоротити об'єм цієї роботи» [1, Ф.6, Оп.1, Спр.47838-фп, Арк.211-214].

18 січня 1928 р. відбулося «екстрене закрите засідання» Колегії ДПУ УСРР на якому було заслухано доповідь начальника Іноземного відділку Контррозвідувального відділу ДПУ УСРР В. Кареліна: «Про закордонну роботу ДПУ УСРР». Після понад 2-годинного обговорення було ухвалено постанову з 10 пунктів: «1. Відзначити добру постановку роботи ІНВ ДПУ УСРР і серйозні результати цієї роботи, особливо по Румунії. 2. Підняти питання перед ОДПУ про дозвіл ІНВ ДПУ УСРР вести більш поглиблену закордонну роботу по Польщі та розпочати роботу по Болгарії, через наявність можливості поставити цю роботу з боку ДПУ УСРР. 3. Просити ОДПУ про збільшення асигнування для ДПУ УСРР на роботу по Польщі, а також при дозволі вести роботу по Болгарії – про надання для цього необхідних коштів. 4. Просити тов. АРТУЗОВА, щоб ІНВ ОДПУ відрядило в розпорядження ДПУ УСРР працівників,

---

⁴⁹Щупак Самійло Борисович (1895-1937). Редактор газет «Більшовик», «Пролетарська правда», «Літературна газета». Заарештований 10. 11. 1936. Страчений 10. 03. 1937.

окрім того, щоб працівники ДПУ УСРР, які надсилаються в розпорядження ОДПУ для роботи по Україні, не використовувалися не за призначенням. 5. Через готовність апарата ІНВ ДПУ УСРР до мобілізаційної роботи, пов'язаною з прикордонною та мобілізаційною роботою, просити т. АРТУЗОВА нагадати заст. [упнику] голови ОДПУ т. ЯГОДІ про його обіцянку прислати для зазначеної роботи кошти. 6. Через згоду командуючого УВО тов. ЯКІРА з питань дезінформаційної роботи, просити тов. АРТУЗОВА врегулювати це питання і ОДПУ з військовим командуванням. 7. ІНВ ДПУ УСРР зайнятись роботою по українським «національним угрупованням». 8. Вважати за необхідне мати спеціального уповноваженого ІНВ ДПУ УСРР в Кам'янець-Подільському для підсилення роботи по Польщі. 9. Тов. Добродицькому під час поїздки до Києва звернути увагу Київського окрвдділу ДПУ на підсилення закордонної роботи. 10. З метою систематичного та поглибленого керівництва прикордонною роботою просити ОДПУ про запровадження штатних посад уповноважених по ІНВ при всіх прикордонних загонах» [9, с. 50].

Навесні 1930 р. В. Карелін звернувся до свого безпосереднього керівника – начальника КРВ ДПУ УСРР М. Добродицького з рапортом про нагородження своїх підлеглих – (уповноваженого ІНВ КРВ ДПУ УСРР Яковлєва-Цимирина (провів вербування співробітників польської розвідки) [1, Ф.12, Оп.1, Спр. 2318, Арк. 58], уповноваженого ІНВ Київського окрвдділу ДПУ В. Пескер-Піскарьова (створив агентуру по «петлюрівській лінії» [1, Ф.12, Оп.1, Спр.2318, Арк.58]), уповноваженого ІНВ Одеського окрвдділу ДПУ А. Ратинського (створив мережу агентури у румунсько-радянської прикордонної смуги) [1, Ф. 12, Оп. 1, Спр. 2318, Арк. 58], уповноваженого ІНВ Олевського прикордонного загону ДПУ М. Кузнєцова (керував затриманням агентів 2-го відділу польського генштабу) [1, Ф. 12, Оп. 1, спр. 2318, арк. 58]) нагородами та відзнаками. М. Добродицький підтримав прохання про заохочення співробітників іноземного відділу та в супровідному листі на адресу керівництва ДПУ УСРР зауважив: «Крім того клопочу про нагородження тов. ІНВ ДПУ УСРР тов. Кареліна. Його

високим якість чекістським, величезній працездатності, особисто-стому керівництву всієї найбільш важливою агентурою, безмежній відданості справі – закордонна робота зобов'язана своїм досягненням» [1, Ф. 12, Оп. 1, Спр. 2318, Арк. 58 зв.]. Клопотання М. Добродицького підтримало керівництво республіканського ДПУ і у травні 1930 р. Колегія ОДПУ СРСР нагородила В. Кареліна вищою відомчою відзнакою – «Почесний працівник ВЧК-ДПУ (V)» за №729. У липні 1930 р. «почесний чекіст» був підвищений до помічника начальника Особливого відділу ДПУ УСРР і Українського Військового округу (ОВ ДПУ УСРР і УВО) [9, с. 56] та на короткий час відійшов від справ іноземного відділку.

Навесні 1931 р. В. Карелін долучився до реалізації каральної акції органів ОДПУ під кодовою назвою «Весна», яка мала на меті здійснити «чистку» Червоної армії від спеціалістів колишньої царської армії. На чолі слідчої групи він проводив допити військових фахівців «старої генерації» та збирав «доказову базу» про існування «антирадянської організації», яка «готувала збройне повстання» в СРСР. Обійнявши у жовтні 1931 р. посаду заступника ОВ УВО і ДПУ УСРР [Ф. 6, Оп. 1, Спр. 70355-фп, Арк. 113], В. Карелін зосередився на викритті мережі «Української військової організації», яка нібито прагнула «встановлення в Україні фашистської диктатури». Упродовж 1932 р. В. Карелін неодноразово залучався до масових операцій по знешкодженню «контрреволюційних центрів», які «організують саботаж і зрив хлібних заготівель» в різних регіонах УСРР [11, с. 320-321, 339-340]. За боротьбу «з контрреволюцією» та оперативну роботу Карелін двічі, у 1927 і 1929 рр., нагороджувався Колегією ОДПУ СРСР почесною бойовою зброєю – пістолетом «Маузер», а в 1932 р. Орденом Червоного Прапора. «Ударна робота» по боротьбі з «ворогами пролетарської держави» дала В. Кареліну карт-бланш на відновлення членства в партії. У січні 1928 р. Харківським міськкомом КП(б)У він був прийнятий кандидатом, а у січні 1931 р. – дійсним членом ВКП(б).

У липні 1934 р. В. Карелін був перепризначений заступником начальника Особливого відділу головного управління державної безпеки (ГУДБ) НКВС Українського військового округу (УВО) та

УДБ НКВС УСРР, і, за сумісництвом, начальником іноземного відділу УДБ НКВС УСРР. 22 листопада 1934 р. він був звільнений від обов'язків заступника начальника ОВ і зосередився на роботі начальника ІНВ. У лютому 1935 р. за протекцією нового наркома внутрішніх справ Білоруської СРР І. Леплевського, В. Карелін посів крісло начальника Особливого відділу УДБ НКВС БСРР. Про його «чекістську звиягу» в Білорусії у документах особової справи інформації бракує. Відомо, що наприкінці грудня 1935 р. В. Кареліну було присвоєне спеціальне звання майора державної безпеки (ДБ), а в лютому 1936 р., з нагоди 15-річчя прикордонної охорони НКВС СРСР», він був нагороджений орденом Червоної Зірки.

Восени 1936 р. після призначення наркомом внутрішніх справ СРСР М. Єжова відбулася перша реорганізація існуючої структури головного управління державної безпеки НКВС СРСР. Новим керівництвом було визнано, що «боротьба з контрреволюцією та опозиціонерами» у Червоній армії майже не велася, агентурна та оперативна з обслуговування збройних сил кульгала на обидві ноги. Особливе роздратування керівництва викликала мала кількість гучних справ по викриттю ворогів народу в армії. Наказом НКВС СРСР №00383 (28 листопада 1936 р.) в ГУДБ був розформований економічний відділ, на базі якого утворено самостійний контррозвідувальний відділ. Перед оновленими Особливими відділами було поставлені першочергові завдання: покращити контррозвідувальну роботу з обслуговування військ; створити дієвий оперативний апарат із кваліфікованих співробітників, які добре знають армію і флот; у найкоротші терміни виявити в збройних силах «контрреволюційні елементи, агентуру іноземних розвідок, розкрити диверсійно-шкідницькі організації». Начальником реорганізованого ОВ ГУДБ НКВС СРСР 28 листопада 1936 р. був призначений І. Леплевський, який домігся переведення до Москви добре знайомих йому «білоруських чекістів». 4 грудня 1936 р. були звільнені зі своїх посад і відкликані у розпорядження НКВС СРСР співробітники ОВ НКВС БСРР, в тому числі й В. Карелін. Наприкінці січня 1937 р. він отримав посаду заступника начальника 5-м відділом ГУДБ НКВС СРСР.

21 березня 1937 р. було ухвалено Тимчасове положення про 5-й відділ, на нього покладали контррозвідувальну роботу в РККА, РКМФ і військах НКВС: 1-й відділок – контррозвідувальне забезпечення штабів; 2-й відділок – контроль озброєнь, артилерії, танкових, хімічних військ, військ зв'язку, Особливого технічного бюро, науково-дослідні інститути озброєнь, військових представництв на заводах; 3-й відділок – контррозвідувальне забезпечення польових військ; 4-й відділок – контррозвідувальне забезпечення авіації; 5-й відділок – контррозвідувальне забезпечення військово-морського флоту; 6-й відділок – контррозвідувальне забезпечення будівельно-господарських підрозділів; 7-й відділок – контррозвідувальне забезпечення військових вишів, крім Академії Генштабу; 8-й відділок – контррозвідувальне забезпечення складів; 9-й відділок – контррозвідувальне забезпечення кадрів запасу і Тосоавіахіму; 10-й відділок – контррозвідувальне забезпечення військ НКВС; 11-й відділок – організаційно – обліковий; 12 відділок – мобілізаційний.

На Луб'янці В. Карелін відіграв провідну роль у «викритті військової – троцькістської організації в РСЧА» або «змови маршала Тухачевського», яка розпочалася з «проробки» заарештованих у 1936 р. заступника командувача Ленінградським військовим округом комкора В. Примакова та військового аташе у Великій Британії комкора В. Путни. Колишній оперуповноважений 2-го відділку молодший лейтенант ДБ Володимир Іванович Бударев (1907-1959) пізніше свідчив: «Заступник начальника відділу Карелін і начальник відділку Авсеєвич давали мені та іншим працівникам вказівки сидіти разом з Примаковим і тоді, коли він ще не давав свідчень. Робилося це для того, щоб не давати йому спати, змусити його дати свідчення про свою участь в троцькістській організації. В той час йому дозволяли спати лише 2-3 години в кабінеті, де його мали допитувати і туди ж йому приносили їжу. Таким чином його не лишали одного... В період розслідування справ Примакова та Путни було відомо, що ці дві особи дали свідчення про участь у змові після побиття їх в Лефортовській в'язниці». Відомо, що В. Карелін особисто брав участь у допитах командувача військами Ленінградського військового округу, командарма 1-го рангу Й. Якіра та

командувача військами Білоруського військового округу командарма 1-го рангу І. Уборовича та домігся від них «щиросердних зізнань» про участь у «антирадянській» організації. У липні 1937 р. «за зразкове і самовіддане виконання важливіших завдань уряду» В. Кареліна нагородили орденом Знак Пошани. Однак нагороди В. Карелін, ймовірно, отримати не встиг, бо несподівано втратив прихильність керівництва силового відомства.

Обставини арешту В. Кареліна, наразі не з'ясовані в повній мірі. У заяві до комісії партійного контролю ЦК КПРС від 7 лютого 1957 р. дружина Есфір Львівна Кареліна⁵⁰, писала «у липні – серпні 1937 р. Володимир Петрович Карелін був направлений у службове відрядження до Мінська і з тих пір більше не повертався. Через деякий час мене повідомили, що мій чоловік арештований органами держбезпеки та засуджений до 10 років позбавлення волі без права листування. З того минуло майже 20 років, але я досі нічого не знаю про його долю. Мені 59 років... Я вийшла за нього ще у 1917 році. Я твердо переконана в його невинуватості перед партією та радянською владою, оскільки знаю його як вірного комуніста. Я виховую його сина». Згідно архівних документів офіційна дата арешту В. Кареліна – 29 липня 1937 р., проте місце арешту – достеменно невідомо. Затримання чекіста могло статися, як на робочому місці в Москві, так і у Мінську. Прикметно, що влітку-восени 1937 р. за ґратами опинилися особи, які наприкінці 20-х рр. працювали уповноваженими іноземної групи КРВ ДПУ УСРР «під орудою» В. Кареліна (24 червня 1937 р. затримано начальника 22-го прикордонного загону НКВС майора Юхима Григоровича Шостака (1903 - 1937); 2 вересня 1937 р. – начальника 3-го відділу УДБ УНКВС по Київській області ст. лейтенанта ДБ Зіновія Григоровича Лунева; 21 листопада 1937 р. – завідувача одеського кар'єру «Червоний пролетар» Льва Григоровича Зоріна (1896 -?). Як не дивно проте у кримінальних справах «колишніх

⁵⁰ Уродженка Одеси, художниця Есфір Львівна Кареліна (у дівочтві Гантварг) упродовж 1917-31 перебувала у шлюбі з В. Кареліним. Певний час працювала худ. кер. батичного цеху у Москві. У лютому 1938 засуджена на 5 років до заслання як «соціально небезпечний елемент». У квітні 1939 постановою Особ. наради НКВС СРСР її справу було припинено.

колег» згадки про В. Кареліна відсутні. Немає даних, які компрометують В. Кареліна, і в протоколах допитів за серпень 1937 р. – січень 1938р. заарештованих начальника 2-го (східного) відділку 3-го відділу УДБ НКВС УРСР ст. лейтенанта ДБ Володимира Максимовича Пескер-Піскарьова та оперуповноваженого 3-го відділу УДБ УНКВС по Одеській області Льва Миколайовича Зіньковського. З великою долею ймовірності можна стверджувати, що нарком внутрішніх справ УРСР І. Леплевський був незацікавлений у прискоренні досудового слідства у справі В. Кареліна. Лише після відкликання І. Леплевського до Москви і призначення нового керівника республіканського НКВС О. Успенського, у кримінальній справі на В. Кареліна стали накопичуватися матеріали, що компрометували колишнього керівника Служби зовнішньої розвідки: «за вказівкою німецької політичної поліції займався шпигунською діяльністю на користь Німеччини» та «систематично передавав дані про роботу ДПУ УСРР»; «за дорученням І. Леплевського долучився до антирадянської право-троцькістської терористичної та диверсійно-шкідницької організації», яка діяла в НКВС Білорусії.

Під час слідства В. Карелін свою провину повністю визнав. Втім на судовому засіданні військової колегії Верховного Суду СРСР, яка проходила 3 вересня 1938 р. у Москві, він відмовився від своїх свідчень, заявивши, що «під час слідства він обмовив себе, оскільки знаходився у стані гострої психічної травми і винуватим у пред'явлених звинуваченнях себе не визнаю». Суд зневажив аргументи В. Кареліна та згідно ст. 58-1 «а», 58-8, 58-11 Карного кодексу РРФСР засудив його на смерть. Того ж дня він був розстріляний в Москві і таємно похований на спецоб'єкті «Комунарка».

У зв'язку з арештом чоловіка поневірянь зазнала друга дружина В. Кареліна – уродженка Одеси, художниця по тканинам Московської фабрики розпису тканин Алла Ізраїлівна (у дівоцтві – Боксер). Як дружину ворога народу її було затримано 27 серпня 1937 р. у Москві та певний час утримували у Бутирській тюрмі. У січні 1939 р. слідство у справі А. Кареліної було припинено без оголошення звинувачення з подальшим звільненням з-під варти. У часи «хрущовської відлиги» у реабілітації В. Кареліна було відмовлено.

У висновку заступника головного військового прокурора Олександра Миколайовича Полева (1912 – 1992) на запит КПК ЦК КПРС №29 (25 листопада 1961 р.) повідомлялося: «Перевіркою справи встановлено, що Карелін вказані вище злочини не здійснював і засуджений був необґрунтовано. Втім в процесі перевірки встановлено, що Карелін, будучи заступником начальника 5 відділу ГУДБ НКВС СРСР, в 1937-1938 рр. брав безпосередню участь в необґрунтованих арештах радянських громадян з числа вищого командного і начальницького складу Радянської Армії. Беручи участь у розслідуванні кримінальних справ на Уборевича І. П. і Якіра Й. Е., Карелін особисто допитував останніх і добився від них зізнання. Крім того, при безпосередній участі Кареліна були сфальсифіковані кримінальні справи на заступника начальника генерального штабу РСЧА комкора Левичева В. Н. і начальника політичного управління ОЧДСА (Окремої Червонопрапорної Далекосхідної армії – авт.) Аронштама Л. Н. У зв'язку з викладеним Головна військова прокуратура підстав для реабілітації Кареліна не знаходить».

Література:

1. Галузевий державний архів Південний Захід. Одесика. Вип. 23. Служби безпеки України. 2017. С. 121-141.
2. Анисимов Я. Л., Оппоков В. Г. Слуга анархии и порядка / Военно-исторический журнал. 1990. №2. С. 87-94; 1990. №4. С. 82-83; 1990. №10. С. 56-63; 1991. №1. С. 69-76.
3. Бажан О., Золотарьов В. Один з організаторів київського футбольного клубу «Динамо» (штрихи біографії С. А. Бармінського) // Краєзнавство. 2015. №1/2. С. 235- 246.
4. Бажан О., Золотарьов В. «В Одесі діти, які проживали неподалік облуправління, граючи між собою кричали «Колись, шпигун». Штрихи до портрету начальника УНКВС Одеської області Павла Кисельова //
5. Бажан О., Золотарьов В. Остання адреса – Бабин Яр, або зигзаги долі одеського чекіста Марка Роголя // Південний Захід. Одесика. Вип. 30. 2021. С. 151-168.
6. Веденеев Д. С., Шевченко С. В. Українські Соловки. К.: Екс06, 2001. С. 180-185.
7. Вронська Т., Лясковська С. Радянський «віце-консул» у Львові Михайло Тимошенко: професійні ліфти у біографії розвідника // Краєзнавство, 2017. №1-2. С. 143-167.
8. Вся Одесса. Адресная и Справочная книга всей Одессы съ отъездом Одессій уезд. На 1914 годъ.

- Одесса, Одесские новости Алфавитный указатель жителей Одессы. Одесса: Одес. Новости, 1914. [846] с.
9. Керівники української зовнішньої розвідки. К.: Ярославів Вал, 2011. 173 с.
10. Мельник В. Два життя Л. Зіньковського-Задова // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2003. №1. С. 154-170.
11. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД / Служба безпеки України; Міжнарод. благод. фонд «Україна 3000». К., 2008. 685 с.
12. Сідак В. С., Вронська Т. В. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. Військова розвідка та контррозвідка ДЦ УНР в екзилі 1926–1936 рр. К.: Темпора: Вид. Нац. академії СБУ, 2003. 240 с.
13. Сідак В. С., Вронська Т. В. Українська еміграція в полі зору радянських спецслужб // 3б. наук. праць НА СБ України. 2003. №3. С. 154–162
14. Сідак В., Вронська Т. Радянські спецслужби в дезорганізації української еміграції у міжвоєнний період // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. 2007. Вип. 9. С. 360-366.
15. Скрипник О. «Консул» на зв'язок не вийшов // Дзеркало тижня. 2007. 5 жовтня.
16. Скрипник О. Розвідники, народжені в Україні. К.: Ярославів вал, 2011. С. 105-110.
17. Скрипник О. Таємний легіон Української революції: документально-публіцистичні нариси. К.: Ярославів Вал, 2015. 320 с.
18. Скрипник О. В. Українська розвідка. 100 років боротьби, протистоянь, звершень. К.: «АДЕФ-Україна», 2020. 344 с.
19. Скрипник О. Спецоперація «Некро». Розсекречені історії з архіву розвідки. К.: «АДЕФ-Україна», 2023. 608 с.
20. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. К.; Абрис, 1997. 608 с.